

FERNANDO PESSOA

(1888 – 1935)

A festők jól tudják, hogy a valóságban nincsenek tiszta színek. Ami létezik, az a környezetét tükrözi, s minden szín a többi felhőjátéka is. A festő az egyszeri, az egy színt keresi – ahogy Balzac Frenhofer mestere – s árnyalatokat talál. Fényt, árnyékot és változást. Mégis, a színekben és az anyagban valami mindig ugyanaz, akárhogyan is nevezzük. Látvány és anyag csak az ember szemében összeegyeztethetetlen egység.

A költő a szavak, mondatok állandóan változó, örökösen cserélődő világában keresi a mindig azonos értékű jeleket: a lehetőséget, a megvalósulás előtti teljesség szavait. A gondolatok, érzelmek eredeti színeit kutatja, s a valóságot megsokszorozó, fénytörő tükörré válik.

Ha az az igazi költő, aki tudja, hogy a népszerűség elárulja a költészetet, és aki tisztában van azzal, hogy védenie kell magát a közönségestől, akkor Pessoa igazi költő: "Amikor néha a híres emberekre gondolkodok, a hírnév minden szomorúságát érzem. A hírnév plebejizmus, már ezért is bántania kell egy érzékeny lelket. Plebejizmus, hiszen nyilvánvaló, hogy a "mindenki által nézettség" az utcán mesterkedő, a tereken hangosan beszélő és mutogató emberekkel való külső rokonság érzetével sújtja az érző lelket... mintha értéket és erőt adna, de csak gyöngít és értéktelenné tesz..."

Pessoáról életrajzot írni nehéz. Ő a párizsi költőhercegek luzitán utóda úgy érezte, magas célokra rendeltetett, „ismeretlen király küldötte”, aki a „túlán alaktalan utasításait teljesíti”, s az élet a „végtelenség magasából” történik vele. Közel harminc heteronim alakot teremtett, majd harmincezer kisebb-nagyobb szöveget írt, hogy beláttassa: „Minden egy”.

Fernando Antonio Nogueira Pessoa Lisszabonban született 1888. június 13-án, a portugál főváros védőszentje, Szent Antal napján. A Fernando nevet a családi hagyományhoz híven a csodatévő ferencestől, Fernando de Bulhoestől kapta.

Anyai ágon azori kisnemesi családból származott. Anyja több nyelven beszélő, verselgető, művelt nő volt, egyik nagynénje, akivel a gyermek Pessoa sok időt töltött, a XVIII. századi művelt nők mása:

szkeptikus a vallással, arisztokráciával, monarchiával szemben, irodalmi hajlamokkal megáldva. A költő egy szonettet őrzött tőle.

Apai ágon Pessoa őse, a múltban ötödik nagyapja, a zsidó Sancho Pessoa da Cunha, asztrológus, okkultista és újkeresztény zsoltárköltő, akit a Szent Inkvizíció 1706-ban máglyahalálra ítélt.

1893-ban, Fernando öt éves korában meghal édesapja, majd alig egy év múltán kisöccse is. Az egyedül maradt anya – pénzügyi megfontolások miatt is – a dél-afrikai portugál konzulhoz megy feleségül, és a család Durbanba, Dél-Afrikába költözik.

Közel tíz évig él itt Pessoa, mielőtt végleg visszatér Portugáliába. Dél-Afrika, ez az egzotikus, soknemzetiségű ország a kamaszkora: találkozás egy más kultúrkörrel és a magánnyal, az elvágyódással.

Az angol nyelv megismerteti az angol irodalommal: Keats szellemével – „lehetetlenség, hogy féldolgokkal megelégedhessek” –, Coleridge elhivatottságával – „synthetical and magical power”. Naplója tanúság szerint tizenöt évesen otthonos volt Dickens, Shakespeare, Byron, Shelley, Voltaire, Moliere, Arisztotelész, Ben Jonson, Tennyson és E.A. Poe műveiben.

Ekkortájt született első heteronim alakja, a „nem létező ismerős”, Chevalier de Pas, a francia lovag. Levélváltásaik kettéosztják a valóságot, s az új világ küldötte lgyőzi a fiúban újra és újra éledő melankóliával egyes vágy, a *saudade* fájdalmát.

1905-ben a latin lélek és a szülőföld hívására, vagy talán egy ismeretlen szólító szavára egyedül kel útra. Visszatér Lisszabonba. Lisszabon városa és a portugál nyelv Pessoa elválaszthatatlan és összetartozó világa, egy feltételezett és átfoghatatlan, de mindent megmutató egész.

A külvilágban köznapi törvények a helytartók, s az utazó mindenütt ugyanaz. A mozgás még nem változás, az utazás sem segít. Az ember a hétköznapiakban él, évezredes élethelyzetek sorában. A mindennapiság változtathatatlan és mozdulatlan – az egyediség és különbözőség kettősséget vagy sokszorozottságot jelent. Pessoa sértetlen külső életet teremt, ami olyan valóságos és olyan mindennapi, hogy hihetetlen és független.

Angoltudása a megoldás, kereskedelmi levelezőként dolgozik egy portugáliai angol cégnél. Munkája csekély időt és szerény jövedelmet ad – ami érintetlen szellemi szabadságot és munkaidőt enged. Felépíti magányát, albérlésben, szerzetesi egyedüllétben él. Családja nincs, heteronim és félheteronim alakok népesítik be szobáját: „Bölcs az, aki monotonná teszi a létezést, mert így minden kis esemény a csoda

kiváltságával ruházódik fel... Az Aranyművesek utcájában is van egy univerzum, de a város fölötti negyedik emeleten is lehet a végtelenségen gondolkodni. Egy végtelen, valós áruházakkal odalent, de csillagokkal a végén."

Életét egyik félheteronimjának műve – Bernardo Soares **Kétségek könyve** – írja le. (Soares félheteronim azaz személyisége nem különbözik Pessoaétól, hanem annak változatlan része, csonkítása, az álom és ébrenlét, az érzékek és a fáradó tudat határmezsgyéjén bolyongó figura.) A *Livro de Desassossego* a banális lét könyve: névtelen séták a város utcáin, a forró tereken, kirakatok előtt, ebédek az olcsó étkezdékben, udvarias, semmitmondó asztaltársi szavak, lámpák, fák, kereskedelmi levelezés, háztetők, felhők, ismétlődő, egyforma köznapok...

A misztérium, amit a költő őriz, megkívánja a titkos életet. Ám magát a misztériumot is élni kel. Kívülről mozdulatlannak tűnő életével Pessoa cselekszik: a neki szánt sors végigélése megnyilatkozás, XX. századi messianizmus. Élete engesztelés, kérelem fensőbb hatalmakhoz, a XII. századi „nagy eretnek”, Szent Ferenc távoli képmása. De Pessoa a tiszta katolicizmustól, Rómától, az egyháztól az okkult tanokhoz, a mágiához, a kabbalisztikához fordult. Akárcsak egykor nagyapja, ő is tanulmányozta a Rózsakereszteseket, a szabadkőműves páholyokat, a kathar szerzetesek életét, a gnoszticizmust és a manicheizmust. Nem a hittől, hanem a vallástól távolodik, ahogy fiatalkori heteronimje, Alexander Search (to search, azaz keresni), az igazság és szépség megszállotja is Jakab Sátánnal köt paktumot: „Ha az igazság nevében a vallást támadod, azért sohase felejtsd, hogy azt csak fogyatékosan lehet pótolni, és a szegény ember sír a sötétben.”

Pessoa számára az írás az isteni és az okkult ormaint összekötő függőhíd. Érzí, hogy úton van, az abszolútum és a transzcendens tudás felé halad. Költészete maga a mozgás, a változó táj, az utazás. Nem eszköz, nem csak létezési forma, hanem irány. A költő kívülről lehet passzív, de lényege az aktivitás, a teremtés. A költő a hagyományt nem csak őrzi, hanem újjáteremti, feladata az ember és a transzcendens világ folytonosságának és az isten hasonlóságnak a fenntartása. Azaz, a költő nyelve démonikus és mágikus: a nyelv archetípusa a felismerés első élményét és a birtokbavétel teremtő aktusát őrzi.

Pessoa erre készült egész életében. Gyermekkorában fiúregények helyett misztikus, középkori műveket olvasott, a Szent Grált kereste. Fiatalon elmerült az ősi pogány mítoszok, elfelejtett hitek, Krisztus előtti istenek megelevenedett világában, az ő titkos ismeretük volt párbeszédeinek színtere. S költőként ezért fordult a gnosztikus tanokhoz,

melyek az ősi egység megmentését célozták. És ezért teremtette meg az új portugál költői nyelvet: kelta, gall, luzitán, latin, iszlám és zsidó elemek, a gnoszticizmus és a kognitív költői tudás szókincsének összeolvasztásával. Évszázadok tudását vegyíti: „az én hazám a portugál nyelv” – mondja Bernardo Soaressel.

A böhmi inquarielen: egyszerre jelen lenni a világ minden arcában, s ezzel az egészet birtokba venni. Tudatában lenni, hogy az ezer arc közül egy sem vagyok, de azonos vagyok azzal, akinek ez mind arca.

Pessoa heteronimjei így születtek – létük az egy megközelítése.

A többszámú személyiség titkának első magyarázója, Mario Saa a heteronim alakok megjelenését, Pessoa „drámai szellemét és magas befogadóképességű értelmét” a „faj sajátosságainak” tekinti. Orrcsíptető szemüvegével, elgondolkodva, bizonytalanul és kissé nőiesen a költő valóban olyan lehet mint a Talmud papjai: érzékeny és óvatos, prűd és félénk, titkos szándékok, fájdalmak és félelmek ködébe burkolódzott. Ám Pessoa nem csak pap; alkimista is.

A lét mozdulatlan középpontját keresi, ahol tűz és víz, föld és levegő egymásba nyugszik. Költő-alkimistaként önmagát választotta szét, az éntette meg *prima matériává*. A pszichológiai-alkímiai átalakulásban lett sok, hogy az egy lehessen, az egyetlen tudás, valóság, tapasztalat. Ezt írja az okkultól szólván: „három út vezet ide, a mágikus, ami túl veszélyes, a misztikus, ami bizonytalan és lassú, és az alkimista, ami a legnehezebb és a legtokeletesebb mind közül.” Így kelnek életre költő-fantomjai, a föld-Alberto Caeiro, a levegő-Ricardo Reis, a víz-Alvaro de Campos és a tűz-Fernando Pessoa.

Ezt az alkímiát választja, amikor felhagy az újabb és újabb *izmusok* szárnyrabocsátásával. A kisajátító megismerés és a jungi individualizációs folyamat ebben a metamorfózisban kerül a helyére: Pessoa a lehetőség kifejezését már nem az extenzív sokféleségben, hanem a benső változásaiban keresi.

A sok helyütt lévő egyént a sok részű egyre cseréli fel: a luzitanizmus, saudoizmus, paulizmus, szenzacionalizmus, interszekcionizmus, modernizmus a heteronimekben alakul át és éled újjá, Alberto Caeiro bukolikus költészete, a Walt Whitmannt idéző Alvaro de Campos futurista szabadversei, a pogány-antik szellemiségű, rejtett szerkezetű költeményekben megszólaló Ricardo Reis öntörvényű, független világában. Pessoa a költők életrajzát, sőt, mindennapi életét is megteremti, még horoszkópjukat is felállítja.

A heteronimek – az eddig megismert közel harminc – maga a változó költészet. Valamennyiük közül a mester, az ő (Pessoaé is)

Caeiro, aki 1889-ben született, és rövid életét vidéken töltötte. Panteisztikus pásztorkölteményei a táj, a tiszta formák versei. Ez az egység kora, a költészet kezdete. (Caeiro Lisszabonba visszatérve huszonhat évesen, tüdőbajban hal meg.)

A pásztorköltő leghívebb tanítványa, az epikureus Reis a szépséghez és az élvezethez húzódik vissza – így osztja ketté az őt körülvevő világot. (Ő "túléli" Pessoa-t, szemét csak José Saramago: **Ricardo Reis halálának éve** című műve, egy, a hagyaték értelmében csak néhány éve keletkezett regény zárta le.)

S a kettősséget a századhoz idomulva cserepeire törte Campos, aki talán még ma is él, hiszen életét Pessoa nem „fejezhette be”.

A nyugati félteke, s már rég nem csak a latin világ, évtizedek óta Pessoa bővületében él. Ez évben lesz egy évszázada, hogy megszületett, de költői-írói termésének jó része még ma is feldolgozatlan. Járatlan és nehezen követhető úton haladt felfelé. Egykoron barátja, Mario de Sá-Carneiro sem tudta követni őt, öngyilkos lett, mert nem tudta túlélni a többszámúvá válást. Pessoa magára maradt, de megértette a költői aktivitást és feladatot.

Borges azt tartotta, hogy csak a múlt és az ismeret létezik, és megtagadta a lineáris időt. Pessoa úgy látta, az ember sohasem találhat vissza az elveszett birtokra, hát széttörte magát az ént. Megfordította a népmesét: árnyékát tartotta meg a tudásért cserébe. Ahogy Angelus Silesius írta:

„Barátom, most elég. S ha többet kér a lélek,
menj és légy magad az Írás, magad a Lényeg.”

EGYED ORSOLYA